

Život s texty v akci

Ludmila Bartošová

Literární historička a editorka Jaroslava Janáčková zaměřila svůj badatelský zájem především na literaturu 19. století, kterou podrobuje důkladné analýze se zřetelem na aspekty historické, společenské, politické a žánrové. Vývoj románové postavy a činnost tvůrčího subjektu tematizuje v knižním debutu *Český román sklonku 19. století* (1967), další monografie *Svět Jiráskova umění* (1987) nabízí vhled do problematiky střetu nároků kladených na umělecké dílo a úsilí oslovit a vzdělávat čtenáře. Soubory příspěvků *Stoletou alejí* (1985) a *Román mezi modernami* (1989) zkoumají stylistický vývoj analyzovaných textů. Novinářské činnosti, konkrétně žánrům soudníka a romaneto je věnován prostor dvou arbesovských monografií, doplněných o autorovu korespondenci (*Arbesovo romaneto*, *Jakub Arbes novinář*, *Romaneto v listech; korespondence z let 1867–1892*). Od devadesátých let 20. století se Janáčková zabývá především osobností a dílem Boženy Němcové; vydala monografii *Příběh tajemného psaní. O pramenech a genezi Babičky* (2001) a soubor studií *Božena Němcová: Příběhy – situace – obrazy* (2007), dále iniciovala vydání čtyřdílné autorčiny korespondence. Studentům oboru bohemistiky je známa především díky kompendiu *Česká literatura od počátků k dnešku*, do něhož přispěla pěti kapitolami mapujícími literaturu 19. století. Nyní vydává další pozoruhodné dílo, knihu *Návraty* s podtitulem *K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*.¹

Dle slov Janáčkové by *Návraty* neměly být přijímány jako samoučelné shromáždění a následné vydání dosud knižně nezařazených studií. V úvodu souboru připomíná důsledné rozlišování pojmů „text“ a „dílo“, kterým cituje slova Milana Jankoviče z rozhovoru proběhnulšího při příležitosti jeho osmdesátých narozenin. Oba literární historici rozumí pojmem „dílo“ text v akci, živý útvar znovu a znovu oslovující čtenáře s naléhavou výzvou k aktivnímu vstoupení do dialogu. Janáčková, představující *Návraty* jako knihu bilanční, vnímá zde zařazené studie jako připomínky přátelských a důvěrných setkání a rozmluv nejen s díly spisovatelů, jimž se studie věnují, ale i s osobnostmi, s nimiž se sblížila během své vědecké činnosti na poli literární vědy a historie. Mezi nimi jmenuje vedle zmíněného Milana Jankoviče Jana Mukařovského, Miroslava Červenku a především

¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava (2012). *Návraty. K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*. Praha: Akropolis.

Felixe Vodičku, k němuž se hlásí coby ke svému učiteli v literární historii. V tomto smyslu vysvětluje i okolnosti pojmenování knihy, které plně koresponduje s potřebou vybrané texty českých autorů 19. století nejen analyzovat, porovnávat s texty jinými, reflektovat je v kontextu soudobých tendencí a vydavatelských a čtenářských požadavků, ale především je aktualizovat, oživovat, nechat je promlouvat k současnosti: *Z hladin přítomné chvíle se vracíme do minula ve snaze zpestřovat či – nezní-li to příliš pyšně – obohacovat čas, který přichází, budoucnost. Coby návratci neulpíváme, kde jsme kdysi byli, zato okoušíme vratkost prodlévání a chráníme pro příště, co za ochranu stojí. Při takovýchto návratech ožívujeme v napětí s časem přítomným, krátkým, čas dlouhý – vlastní čas paměti, lidského tvoření, duchovních sporů i souznění.* (Janáčková 2012, s. 11)

V duchu citovaného záměru autorky, s nímž vydává sbírku starších i novějších studií uchopujících literární díla jako živoucí výtvary, je laděna i výtvarná stránka *Návratů*, ať už podobou přední strany obálky, na níž je vytištěna koláž *Studie k obrazu Červená šípka* Zdeňka Sýkory, s kterým se Janáčková setkávala na PF UK, tak i grafickou úpravou celé knihy, jež svým retrospektivním stylem koresponduje s názvem souboru studií.

Návraty tvoří pět tematicky zaštitěných oddílů, každý z nich obsahuje chronologicky uspořádané studie. Jak Janáčková vysvětluje v úvodní kapitole, členění textu do oddílů bylo motivováno problematikou, která je vybraným textům společná. Souhrn studií představuje důsledně promyšlený, logicky uspořádaný celek. První oddíl, zaměřený na literární kritiku konce 19. století, respektive na podmínky a možnosti vzniku literární kritiky jako samostatné vědy, otevírá samotný problém přijetí a kritické reflexe již existujícího literárního díla. Předmětem autorčina zájmu se zde stávají pojem modelového čtenáře, ohled tvořícího literáta na čtenářstvo a postoj, který má k dílu zaujmout literární kritik. Vedle střetu propagátorů umění jako průkopnického nesmlouvavého aktu a zastánců názoru, že funkce umění spočívá v jeho služebnosti čtenářům, přičemž v souvislosti s druhou zmiňovanou skupinou Janáčková analyzuje literárně-kritické úsilí H. G. Schauera a F. V. Krejčího, postihují otázky po uchopení konkrétního literárního díla i samu knihu *Návraty*. Vzhledem k autorčinu přístupu k literárním dílům jako k partnerům dialogu, přístupu odmítajícímu jednostranné zkonsumování a definitivní vypořádání se s dílem, nemohla být náplň první kapitoly zvolena lépe.

Společnými jmenovateli studií druhého oddílu jsou intertextualita a recepční literární historie. Tématu mezitextové návaznosti odpovídá co do časové osy široká škála vybraných autorů; právě zde má patrně původ podtitul *Návratů*, *K české literatuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse*. Studie *Erbenova Kytice v ohlasu* nejprve shrnuje velmi omezený a v padesátých letech 20. století rozšířený způsob interpretace *Kytice* jakožto díla ztotožňovaného s ústní lidovou slovesností, v porovnání s nadčasovostí Máchova *Máje* navíc jednoznačně dobově zakotveného.

Janáčková v návaznosti na literárněvědnou metodu Felixe Vodičky vyžaduje pozorování díla jednak v jeho estetické konkretizaci, jednak v rezonanci v nové slovesné tvorbě. Rezonanci Erbenova díla sleduje u dvou autorů a jejich děl vydaných v šedesátých letech, u Jana Skácela (báseň *Pocta Erbenovi* vydaná v pátém čísle Hosta do domu roku 1961 a sbírka *Hodina mezi psem a vlkem*) a Ladislava Fukse (román *Variace pro temnou strunu*). Zde zkoumá konkrétní odkazy k Erbenovu dílu, u Skácela například motivy smrti, touhy a pravdy v kontextu básně *Zlatý kolovrat*, u Fukse rozsáhlou prodchnutost románů básněmi *Svatební košile* a *Štědrý večer*. Zvolenou metodu konkretizace a aktualizace textů uplatňuje Janáčková dále při analýze povídky *Figurky z Povídek malostranských*, v níž nachází Nerudovu kritiku konzumního způsobu přijímání umění, nebo při výkladu názvu sbírky *Přílba hlíny* v souvislosti s Jiráskovou pověstí *O Žižkovi*, či například pozorováním vývoje žánru básnické povídky a zkoumáním inspiračních zdrojů v kontextu Holanovy *Terezy Planetové*.

Třetí souhrn textů stmeluje společné téma populární četby a lidového čtení, navazuje na studie z prvního oddílu. Hlavním autorčiným záměrem je uchopit beletrii nikoli dichotomiemi umělecky vysoké/nízké, náročné/nenáročné, ale s ohledem na potřeby čtenářů a na možnosti a ochotu autora vyjít těmto požadavkům vstříc. Úvodní kapitola představuje Nerudův zájem o výchovu lidového čtenáře, který Janáčková dokládá průřezem několika spisovatelových fejetonů. V nich se Neruda zaměřuje například na flašinetáře a pražského písničkáře Františka Haise, oblíbeného, literárními kritiky však odmítaného, nebo vytýká českým autorům nedostatek „loupežnické“ literatury v souvislosti s legendárním Václavem Babinským, který se spisovateli stal inspirací pro *Baladu zimní*, na jejíž interpretaci se zaměřuje jedna z dalších kapitol tohoto oddílu. Dvě klostermannovské studie věnují pozornost autorově působení v *Osvětě*, nadčasovému tématu sepětí člověka s přírodou, novoromantickým rysům přibližujícím Klostermannovu beletrii k tvorbě Terezy Novákové, Antala Staška či Josefa Holečka. Na tematicky spřízněných dílech zmíněných autorů zajímá Janáčkovou především jejich odlišná čtenářská náročnost; Klostermannův záměr vyjít čtenářským požadavkům co nejvíce vstříc nehodnotí autorka negativně, na rozdíl od dobové kritiky, naopak se dovolává respektování volby každého autora, která by neměla být předmětem kritiky. Janáčková k populární literatuře není pouze tolerantní, vyzdvihuje její důležité místo, její existenci nepovažuje za neproblematickou, samozřejmou, neboť i „průměrná“ produkce vyžaduje veliký talent a tvořivou vynalézavost, potřebuje věrné čtenáře, nedbající mód. (Janáčková 2012, s. 123)

Autorům, jejichž literárnímu prosazení z různých důvodů nepřálo štěstí, je věnována čtvrtá část knihy. Dočteme se zde o Holečkově odhodlání zachovat věrnost vlastním tvůrčím koncepcím navzdory současným tendencím mnoha spisovatelů, nakladatelů a čtenářské obci. Janáčková vedle zprostředkování spisovatelova postoje nabízí výklady příčin nepopulárnosti jeho díla a rozvíjí úvahy

o typech čtenářů, opírajíc se o klasifikace M. Červenky a F. X. Šaldy. Holečkovy požadavky na čtenáře srovnává s požadavky Máchy, Nerudy či Machara. Aktualizace epopeje *Naši* spočívá především v identifikaci příbuznosti jejích rysů s rysy moderního románu; čtenář *Našich* se musí vypořádát s podobnými nároky na sečtělou, jako čtenář Joyce, Prousta, Gida či Robbe-Grilleta. Oproti Nerudovi, který se pokoušel usmířit umění a konzumního čtenáře, je Holeček odmítavý jak ve vztahu k průměrnému čtenáři, tak periferní literatuře.

Další studie čtvrtého oddílu dokumentuje vlažné přijetí nedokončené prózy V. Mrštíka *Zumři*, kterou Janáčková hodnotí jako dílo experimentální především pro autorovu snahu o vytvoření velkého pražského románu navazujícího na *Povídky malostranské*. Průběh psaní tohoto díla je nahlížen v souvislosti s tragickým osudem spisovatele. Reflexe přicházejícího konce autorova života v posledním sepsaném díle se stává předmětem také následující studii věnované sbírce *Meč Damoklův*. Zde je však ústředním tématem problematika editorských úprav, především výběru a řazení jednotlivých básní. Zatímco Vrchlický přes svůj horšíci se zdravotní stav, nebo snad právě pro něj, cítil potřebu vytvořit sbírku harmonicky vyváženou básněmi úzkostného ladění na jedné straně a básněmi klidu a životní radosti na straně druhé, editoři v čele s básnickým bratrem Bedřichem Frídem zcela potlačili radostnou polohu sbírky zařazením básní evokujících zápas člověka s blížící se smrtí a uměleckým zneuznáním. Janáčková na několika případech nešetrných úprav básní dokládá významový posun a znehodnocení uměleckých kvalit díla, ne však pro jejich odsouzení, ale pro zkoumání jejich motivací a důsledků a následné zhodnocení sbírky v kontextu předchozí Vrchlického tvorby.

Z oddílu věnovanému potíží autorů při tvorbě či vydávání díla poněkud vybočuje kapitola nazvaná *Adresátka v Klácelových Listech přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*. Předmětem studie je autorčin důraz kladený na odlišování dopisů soukromých a publicistických, čímž odmítá nesprávně zdůvodněné řazení Klácelových *Listů* mezi korespondenci B. Němcové, kterého se dopustil Miloslav Novotný. Zakořeněné přesvědčení, že reálným čtenářem *Listů* mohla být zamýšlena právě Němcová, se Janáčková nesnaží vyvrátit, ale relativizovat. Připouští jisté styčné body, upozorňuje však, že za adresátku je třeba považovat spíše obecně emancipovanou a politicky smýšlející ženu, než konkrétní osobu, což dokládá především rozdíly mezi dopisem osobním a publicistickým. Zbývá otázka, proč je studie zařazena právě do tohoto oddílu, neboť o potížích s vydáním díla zde není ani zmínka. Neutěšné je zde „pouze“ rozkmotření obou autorů, k němuž došlo zhruba čtyři roky po vydání *Listů*.

Poslední, pátý oddíl sdružuje studie reflektující rozvoj nových literárních forem a vzájemnou literární inspiraci mezi spisovateli českými a zahraničními. V souvislosti s prozaickým žánrem romaneta je ústředním tématem jedné ze studií motivovanost užití slova „Romaneto“ v titulu lyrické básně sbírky *Nox et*

solitudo Ivana Kraska. Janáčková zde zkoumá společné rysy Arbesových románů a Kraskovy básně a dokládá novou podobu aktualizace literárního díla. Další studie mapuje ohlasy Turgeněvy tvorby v české literatuře: ruský spisovatel se stává v očích J. Nerudy symbolem požadované tvůrčí svobody, F. X. Šaldou je označen za patrona časopisu *Novina* a konečně patří mezi autory oceňované F. Halasem v souboru skic ze sklonku života. Podrobněji studie zkoumá vývoj žánrových preferencí českého čtenářstva a tvůrců, především májovců, v závislosti na překladech jednotlivých Turgeněvových děl.

Od předchozích studií všech oddílů se metodicky i rozsahem odlišuje poslední kapitola, autorkou označena za dovětek, nazvaná *Česká literární kultura 19. století z ptací perspektivy*. Na rozdíl od ostatních kapitol nepředstavuje studii interpretující či aktualizující význam konkrétních literárních děl, ale podává všeobecné shrnutí literární situace daného období. Původně byl tento text úvodem středoškolské učebnice *Česká literatura 2 (Od romantismu do symbolismu)*, do *Návratů* ho autorka znova věnila poté, co bylo odmítnuto jeho zařazení do *České literatury od počátků k dnešku*. Odůvodněním jeho přítomnosti je „apel na skloubení různých pohledů“, které nabízí podkapitoly nazvané *Lid jako hrdina a čtenář*, *Literární publikum*, *Literární kritika*, *Literatura národní*, *Překlad*, *Nakladatel a redaktor* a podobně. Jedná se o kapitolu nepochybně užitečnou a stran studia literatury 19. století důležitou, z hlediska recenzenta však nikoli nepostradatelnou v rámci *Návratů*. Její výkladový charakter poněkud nesourodě uzavírá soubor studií, jejichž vytčeným cílem bylo oživit, nechat promlouvat a rezonovat vybraná literární díla.

Odhlédneme-li však od kritizovaného začlenění poslední kapitoly či od zcela logicky řazené studie o Klácelových *Listech*, shledáváme předznamenáný cíl autorky úspěšně naplněným. Oceňujeme důsledné dodržování zvolené metodologie, promyšlené tematické uspořádání studií v oddíly na základě společné tematiky, výtvarnou a grafickou podobu knihy a především obezřetnost, se kterou autorka s texty zachází. Janáčková se nedopouští generalizací, které se na mnoha místa nabízejí, předměty zkoumání nejsou kritizovány ani klasifikovány, každý je analyzován jako svébytné dílo, které s naléhavostí oslovuje čtenáře, vyzývá ho ke vstupu v dialog, vždy nově. Ona živoucnost, kterou Janáčková při práci s literárními díly vyžaduje, není vlastností pouze zkoumaných děl, ale i charakteristickým znakem studií *Návratů*.

Mgr. Ludmila Bartošová

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého

Křížkovského 10

77180 Olomouc

ludmila.bartosova@centrum.cz